

УДК 21.14

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.6>

РЕКОНСТРУКЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ: АНТИЧНІСТЬ

Лілія Компанієць

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна*

У статті проводиться переосмислення релігійних ідей, виокремлення, розробка, смислотворення базових філософських тем, які склалися у ході історії. Акцентується увага на тому, що в сучасній повсякденній свідомості превалює спрощене розуміння релігійних ідей, дедалі культивуються стереотипи в їх розумінні та сприйнятті. Представлене у роботі їх переосмислення, перевідкриття розвінчує певні уявлення, вузьке їх розуміння. Концептуальний, етимологічний підхід відкриває шляхи до їх оновлення в свідомості світської та релігійної культури, розширює академічні знання, культивує їх герменевтичне прочитання у перспективі. Зацікавленість з боку наукових співтовариств до релігійних ідей виникала фрагментарно. Комплексне їх осмислення і до тепер залишається на узбіччі релігійної, філософської думки.

Ідеї духовної культури притягували увагу філософів, мислителів в різні часи. Так, міфологічний аспект теми презентувала література римських поетів Овідія, Вергілія, Гомера, Плутарха, Піндара. Історичний та культурологічний зріз теми презентують роботи Л. Леві-Брюля, Е. Тейлора, Дж. Фрезера, А. Гуревича, М. Еліаде, Жака Ле Гоффа, Й. Гейзинга, та ін. Ідеї роботи представлені у Вас. Великого, Гр. Богослова, М. Кузанського, Сен-Мартена, Е. Леві, та ін. Еволюція ідей перевтілення, вічного Всесвіту представлена також в роботах теософів О.П. Блаватської, А. Безант та ін.

Робота присвячена етимологічній реконструкції базових концептів, історико-філософській концептуалізації базових ідей античної духовної культури, виокремленню смислового різноманіття ключових понять, їх історичних словоформ, культивуванню інваріантних філософських сенсів. Етимологічний аналіз понять дозволив проявити їх історичні джерела, визначити простір актуалізації (античну культуру), різні форми існування, синонімічний ряд. Це, в свою чергу, розвінчує «міфи», стереотипи повсякденної думки, що окреслені у статті ідеї є виключно привілеєм східної гілки культури людства. Антична культура презентувала низку різноманітного змісту термінів, дозволила розкрити смислові виміри їх існування та суті, окреслила подальші вектори їх інтерпретацій.

Ключові слова: поняття, ідея, втілення, стереотипи, духовність, культура.

Актуальність. Ідеї та теми духовного (світоглядного) змісту притягували увагу інтелектуальних спільнот у всі часи, формували неповторний дух різних епох. Цікавими вони залишаються і тепер. Соціокультурна ситуація сьогодення опинилась перед низкою різноманітних, у тому числі і духовних, викликів. Останні визначають напрями, особливості розвитку духовності сучасних культур, ідеологічні засади світського та релігійного світогляду, сенсожиттєві підвалини людського життя, культури в цілому.

Усвідомлення єдності духовної та світської складової у розвитку індивідуального (збалансованого, цілісного) та загального світогляду культур, їх ролі у викликах сьогодення вимагає філософського переусвідомлення, розширення традиційних уявлень, переосмислення багатоманітних моделей різних релігійних та світських систем як ідеологічних схем.

Актуальним стає виокремлення, розробка, смислотворення базових філософських ідей, які склалися у ході історії з метою культивуванню духовної (світоглядної) еволюції культури, прогресу загальноєвропейської і вітчизняної культури. Як наслідок, виникає

необхідність пошуку нових сенсів, їх переосмислення, використання гнучкої історико-філософської рефлексії, концептуальних підходів, розбудування сучасних філософських методологій, розширення інтерпретацій, відстеження світоглядних трансформацій.

Релігійні ідеї пройшли довгий шлях історичної трансформації, існували у вигляді певних вірувань, уявлень, під різними словоформами у межах різних релігійних світоглядів. Кожне базове поняття духовної культури людства має свою історію, традицію слововживання, генеалогію, спектр значень, які актуалізували різні релігійні вчення, традиції, епохи. Ідеї духовного змісту конструювали (у вигляді своїх представників) світоглядні системи, вибудовували ідеологію світських, релігійних співтовариств.

Ціла низка фундаментальних світоглядних ідей, концептів до сьогодні не отримала (у релігієзнавчій академічній, філософській традиції) всебічного осмислення, обґрунтування як світоглядних домінант, які можливо інтерпретувати як принципи Всесвіту.

Метою нашого звернення до інтелектуальних надбань історії (релігійної та світської думки) є переосмислення, історико-філософська концептуалізація базових тем та ідей античної культури, які під нашим кутом зору будуть інтерпретуватись як універсалії світоглядної парадигми людства. Це стане можливим завдяки виокремленню смислового різноманіття ключових понять, їх історичних словоформ, культивуванню інваріантних філософських сенсів.

Значущим для нашої роботи стає обґрунтування необхідності реконструкції кола засадничих концептів духовних систем історії (релігійних, філософських, містичних, теософських і т.ін.). Останні відкривають шлях до теоретизації, усвідомлення специфіки релігійної, повсякденної, елітарної свідомості, їх експлікації як конкретних ідеологічних форм. Означене (у перспективі) не тільки нівелює конфлікти (міжконфесійні, міжетнічні і т.ін.), протистояння представників різних світоглядів (релігійних, світських), але й розширює світоглядні обрії людини майбутнього, прокладає шляхи до формування універсальної свідомості (універсального погляду на світ, людину, Всесвіт).

Отже, сучасні соціокультурні тенденції, елітарні підходи змінюють акцентуацію розгляду ідей духовної культури в звуженому вигляді. В нашому контексті долається туманчання релігійних концептів виключно як елементу конкретної релігійної ідеології, відбувається виокремлення та презентація базових ідей на універсальний рівень їх розуміння. Від атрибутів духовних систем до мегарівня їх інтерпретації. Ключові ідеї вибудовують універсальний мета/простір зустрічі релігійної, філософської та наукової елітарної свідомості.

Вивчення та реконструкція базових ідей (їх мега- та мікрорівня буття) у межах релігійних, світських спільнот веде (у свою чергу) до усвідомлення загальнолюдських цінностей, до корекції світогляду (світосприйняття, світорозуміння, світовідношення) людини майбутнього. У цьому зв'язку відбувається культивування відповідей на фундаментальні, вічні питання людського буття. До них належать теми/питання: вічного життя, безсмертя душі, вічного Всесвіту, сенсу та тимчасовості земного життя, спасіння, справедливості, відплати, що відбувається з людиною після смерті? Окреслене наближає до виробки універсальної, вселюдської (духовно-раціональної) світоглядної системи про які мріяли посвячені всіх часів.

Ступінь розробленості проблеми інтерес до релігійних ідей з позиції інтелектуальних спільнот (філософської, релігійної, наукової думки) зберігався завжди. Духовними ідеями були просякнуті вчення видатних філософів минулого (античності та ін.). Міфологічний аспект теми презентувала література римських поетів Овідія, Вергілія, Гомера, Плуларха, Піндара. Історичний та культурологічний зріз теми презентують роботи Л. Леві-Брюля, Е. Тейлора, Дж. Фрезера, А. Гуревича, М. Еліаде, Жака Ле Гоффа, Й. Гейзинга,

Е.А. Торчинова та ін. Ідеї роботи представлені у Вас. Великого, Гр. Богослова, М. Кузанського, Сен-Мартена, Е. Леві та ін. Еволюція ідеї перевтілення, вічного Всесвіту представлена також в роботах теософів О.П. Блаватської, А. Безант та ін. [1–4; 10; 12; 14–24].

Одними з перших завдань роботи (для досягнення мети) стає виокремлення, обґрунтування кола базових понять/ідей, їх реконструкція та розробка смислів.

У простір нашої уваги потрапляють теми: життя та смерті, вічного життя душі та Всесвіту, безсмертя (воскресіння, перевтілення, відродження), індивідуального та загального Спасіння, справедливості, колообертання, Суду (небесного та земного) та ін. Зрозуміло, що в одній роботі окреслений об'єм питань та завдань не можливо вмістити. Саме тому ми почнемо з «малого» (вивчення, виокремлення певних концептів), щоб доторкнутись інтелектуально до «великого» (переусвідомлення та презентація деяких з них як законів Всесвіту).

В ієрархії цінностей релігійних культур тема безсмертя, вічного життя душі займає найвище місце. В енциклопедичній літературі вона усвідомлюється і як мета, і як ідеал. В коло її базових понять, через які вона розкривається, потрапляє ідея колообертання душ, вічного Всесвіту, перевтілення.

Безумовно, що комплексне вивчення цих тем пов'язано з певними проблемами ідеологічного змісту. По-перше, це заангажованість релігійної свідомості (наприклад, християн), неосвіченості повсякденної свідомості, вузькою смисловою їх презентацією у наукових джерелах (поза межами сучасної світової думки).

Не дивлячись на проблемні зони, ці теми пронизують історію релігійних світоглядів, різні релігійні та світські спільноти у вигляді певних слів/слівосполучень. Саме специфіка сучасних академічних підходів дозволяє виробку об'єктивних знань, використання поліметодичності, принципу плюралізму.

Поняття «перевтілення» пов'язано з уявленнями людства про колообертання душ у Всесвіті, з вірою у вічне життя душі, у переході її в інші тіла фізичного світу (рослин, тварин, людини). Цікавим фактом є те, що сучасна повсякденна свідомість (інколи і наукова) частіше ці ідеї асоціює зі східною традицією (наприклад, індуїзмом), але ці теми (при уважному їх вивченні) та ідеї пронизують саме західноєвропейську культуру на всьому протязі її існування з стародавніх часів і до сьогодення (від єгиптян, Орфея, Платона, Піфагора і до теософських товариств XIX–XX ст.).

Сучасні культури живлять певні стереотипи, а академічні знання не завжди презентують незаангажовані знання про історію понять, різноманіття їх історичних слівосполучень, смислові трансформації. Еволюція інтелектуальної культури лінгвістами, філософами завжди мислилась як смислотворення.

Історія будь-якого концепту починається в глибинах віків, пронизує епохи. На кожному етапі існування той чи інший термін наповнюється додатковими смислами, або втрачає їх. Отже, поняття як і їх словосполучення формуються культурними епохами.

Перейдемо до концептуального аналізу, етимологічної реконструкції базових ідей, концептів. В енциклопедичній літературі термін «перевтілення» представлено різними мовними групами, мігрує від однієї мови до іншої, поступово оформлюється у різні словосполучення: санскр. – तत्तास्त्याशक्ति, стар. грецьк. – μεταμύησις; лат. – transmigration, reincarnation; укр. «переселення душ» і т. ін. [5–9; 11; 13]. Зазначимо, що термін «перевтілення» має різні традиції слововживання, тримає в собі значення схожих за змістом понять («втільнення», «воскресіння», «переродження», «відродження»).

В індуїзмі поява ідеї перевтілення припадає на I тис. до н. е.. Його смисли пов'язують з терміном «сансара». В релігієзнавчій літературі воно тлумачиться як обертання,

відбиває ідею безперервних перевтілень людських душ, народжень та смертей, їх коло-обертань. У стародавніх текстах «Упанішадах» використовується термін втілення душі. Ця ідея оформлюється пізніше у словоформу «карма». Остання тлумачиться як процес народжень, перероджень.

Повертаючись до західноєвропейської традиції ми фіксуємо, що витoki ідеї перевтілення сягають в етимологію цього слова, ведуть нас до античної епохи. В стародавніх джерелах тієї епохи зазначалось, що спочатку вживалось слово «одягання» душі у фізичне тіло. Потім виникає поняття *μετεμψυχοσις*, яке означало передухотворення, переселення душі, а також трансміграцію. Стародавні уявлення фіксують ниску значень: переселення душі в різні предмети чи тіла, процес зміни тіла, процес потрапляння знову у плоть (нову), переміщення душі всередину (назад у тіло), і, як наслідок, ключові терміни/ідеї переходу, переселення, еволюції. Синонімами були терміни «метенсоматоза», «палінгенезія», лат. «reincarnation» [5–9; 11; 13]. На наш погляд, цікавим є значення «назад у тіло», як повернення душі у колишнє тіло. У цьому сенсі згадаємо ідею воскресіння Лазаря Христом, зафіксовану у християн (Святе Письмо). Прикладів подібного воскресіння в останньому, звісно, більше.

Отже, уявлення в античній культурі були пронизані окресленими значеннями та ідеями, перейшли (на рівні змістовних значень) до інших традицій. Під іншими словоформами зберігаються стародавні смисли, які блукають на поверхні свідомості різних культур. Окреслені ідеї існували і в архаїчних віруваннях, староегипетських уявленнях.

Слід зацентувати увагу на тому, що окреслені поняття були ядром свідомості античної традиції. У межах останньої вони отримали своє оформлення, приріст значень, концептуалізацію, автономне існування (від східних картин світу).

Поступово ідея перевтілення набувала додаткових значень, які стосуються розуміння існування богів та духів, які також підкоряються процесу перевтілення. Боги та духи в античній свідомості можуть втілитись у тіло людини, в живі та неживі предмети чи організми. Ці контексти також будуть екстрапольовані і на святих (в інших релігійних традиціях).

Додатковий контекст (який ми зустрічаємо у літературі) розуміння перевтілення – це тлумачення його як уособлення. Останнє поняття походить від церковнослов'янського слова «лік», яке визначалось як тіло, означало «вливати, вливатися у форму» (дух вливається у форму, її оживлює). Саме слово «втілення» в енциклопедичній літературі тлумачиться як уособлення. Отже, поступово виокремлюється єдиний синонімічний ряд понять. А також різні словоформи існування ідеї перевтілення.

У літературі згадуються два види метемпсихозу. Один тлумачиться як повернення душі в будь-яке тіло. Інший варіант відбувається у відповідності до закону Відплати [5–9; 11; 13].

Аналіз етимологічних, тлумачних, філософських, психологічних, та ін. джерел дозволяють виробити та резюмувати існуючі визначення в енциклопедичній літературі, звести їх до головних смислів.

Ідея перевтілення актуалізується через тему втілення в наступних значеннях: а) можливість душі після смерті фізичної оболонки вселитись у нове тіло; втілюються (тобто вливаються у тіла) також духи, боги та святи; б) перевтілення осмислюється як процес руху, просування духовної субстанції через тілесну організацію, та як можливість зворотної дії, повернення назад у старе тіло.

Отже, з вищезазначеного видно, що поняття «перевтілення» зводиться до слова «втілення» (душ, духів, богів та ін.) у фізичні тіла. Існує термін «трансміграція», який відзеркалює останню дефініцію. Він тлумачиться як «транс» – пере, через, повсюди, впадати,

тобто вказує на рух духовної субстанції через простір і час. Інша його частина “migration” вказує на переселення, перехід [5–9; 11; 13].

Таким чином, смислові конотації існують під різними словоформами. Принцип лінгвістів та їх думка підтверджується, що концепти ведуть дослідника до сенсів, а зміст понять розкриває варіанти існуючих словоформ.

В такий спосіб викристалізувались словесні оболонки ідеї перевтілення, які фіксуються у просторі різних культур («передіснування», «втління», «трансмігація», «реінкарнація»).

Резюме. Етимологічний аналіз поняття «перевтілення» дозволив проявити його історичні джерела, визначити простір його актуалізації (античну культуру), різні форми існування, синонімічний ряд. Це, в свою чергу, розвінчує «міфи», стереотипи повсякденної думки, що окреслена ідея є привілеєм східної гілки культури людства. Встановлено, що ідея перевтілення була атрибутом західноєвропейської духовної хвилі з стародавніх часів. Антична культура презентувала низку різноманітного змісту означеного терміну, дозволяє розкрити смислові виміри його існування та суть. Перша накопичила спектр ідей, які під різними словесними оболонками підуть вибудовувати духовний простір наступних епох (релігій, уявлень, течій). Це коло словоформ, які відзеркалюють ідею перевтілення («метемпсихоз», «трансмігація», «уособлення/втління», «передіснування», «реінкарнація»). Перше уявляють собою єдиний ланцюг, простір понять, які доповнюють одне одного. Їх смислове наповнення мігрує від одного слова до іншого, і, на межі словоформ відбувається перетинання їх змістового наповнення. Окреслені концепти відкривають перспективу переосмислення (під кутом зору окреслених значень) духовних картин світу наступних століть, герменевтичного прочитання сакральних текстів, реконструкції світоглядних парадигм під іншим кутом зору.

Список використаної літератури

1. Besant A. The Necessity for Reincarnation. London : Theosophical Publishing Society, 1904. 28 p.
2. Besant A., Wood A. The Ancient Wisdom: An Outline of Theosophical Teaching 1897. Adyar Madras, India : Theosophical Publishing House, 1972. 458 p.
3. Blavatsky H. The Secret Doctrine: The Synthesis of Science, Religion and Philosophy. 3 vols. The Theosophical Publishing House, 1971. URL: <http://www.sacred-texts.com/the/sd> (date of access: 09.06.2023).
4. Berger A., Berger J. Reincarnation: Fact or Fable? Northampton, England : Aquarian, 1991. 272 p.
5. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкаралупа. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
6. Словник біблійного богослов'я / за ред.: Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі та ін. Львів : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 1996. 934 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / уклад.: Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов, П. Ф. Йолон, Г. П. Ковадло, А. М. Колодний та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1 : Кор–М. 552 с.
9. Сучасний словник іншомовних слів / уклад.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
10. Frieling R. Christianity and Reincarnation. [Trans. Koehler R., Koehler M.] GB: Floris Books, 1977. 144 p.

11. Компанієць Л. В. «Колообіги» ідеї реінкарнації у вимірах Платонівських умоспоглядань . *Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Українське релігієзнавство*. 2013. № 68. С. 29–42.
12. Kompaniets L. Geflimmer Der Reinkarnationsidee im Spiegel Der Alten Kulturen *Wyższa szkoła integracji europejskiej Kielecka wyższa szkoła ekonomiczno-prawnicza. Filozofia – Prawo – Kultura*. Szczecin. 2013. P. 6–18.
13. Шевченко В.М. Словник-дослідник з релігієзнавства. Київ : Наукова думка, 2004. 560 с.
14. Hall M. Research on Reincarnation. Los Angeles: Philosophical Research Society, 1964. 46 p.
15. Stevenson I. The pioneer of reincarnation Research. URL: <http://www.doctorshangout.com/forum/topics/dr-ian-stevenson-the-pioneer> (date of access: 11.10.2023).
16. LeGoc M.J. The Doctrine Of Rebirth. A Public Lecture Delivered Under Auspices of the Catholic Union Of Ceylon: “Messenger” Press, 1921. 38 p.
17. Lewis H.D. The Self and Immortality (Philosophy of religion series). Palgrave Macmillan, 1973. 236 p.
18. Lewis J.R. Encyclopedia of Afterlife Beliefs and Phenomenon. Detroit : Gale Research, 1994. 420 p.
19. Liverziani F. Reincarnation and its Phenomena: Who or What Becomes Reincarnated. Regency Press (London & New York) Ltd, 1989. 176 p.
20. Luntz C. The Challenge of Reincarnation. St. Louis, Missouri : Charles E. Luntz Publications, 1957. 154 p.
21. MacGregor G. Reincarnation in Christianity: A New Vision of the Role of rebirth in Christian Thought. London : Quest Books, 1990. 200 p.
22. Newton M. Journey of Souls: Case Studies of Life Between Lives. Llewellyn Publications, 1994. 278 p.
23. TenDam H. Exploring Reincarnation: The Classic Guide to the Evidence for Past-Life Experiences. Random House UK, 2003. 448 p.
24. Weiss B. Same Soul, Many Bodies: Discover the Healing Power of Future Lives Through Progression Therapy. Free Press, 2004. 240 p.

RECONSTRUCTION OF RELIGIOUS IDEAS: ANTICIPATION

Liliia Kompaniets

*V. N. Karazin Kharkiv National University, Faculty of Philosophy,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobody Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

The article rethinks religious ideas, identifies, develops, and makes sense of the basic philosophical themes that have developed in the course of history. The author emphasizes that a simplified understanding of religious ideas prevails in the modern everyday consciousness, and stereotypes in their understanding and perception are increasingly being cultivated. The rethinking and rediscovery of these ideas presented in this work debunks certain ideas and their narrow understanding. The conceptual, etymological approach opens up ways to update them in the consciousness of secular and religious culture, expands academic knowledge, and cultivates their hermeneutical reading in the future. The interest of the scientific community in religious ideas has been fragmented. Their comprehensive understanding still remains on the margins of religious and philosophical thought.

The ideas of spiritual culture have attracted the attention of philosophers and thinkers at different times. Thus, the mythological aspect of the topic was presented by the literature of the Roman poets Ovid,

Virgil, Homer, Plutarch, and Pindar. The historical and cultural aspect of the topic is presented by the works of L. Levy-Bruhl, E. Taylor, J. Fraser, A. Gurevich, M. Eliade, Jacques Le Goff, J. Geising, and others. The ideas of the work are presented in Sts. The Great, Gregory the Theologian, M. Kuzansky, St. Martin, E. Levy and others. The evolution of the idea of reincarnation, the eternal universe is also presented in the works of theosophists H.P. Blavatsky, A. Bezant and others.

The work is devoted to the etymological reconstruction of basic concepts, historical and philosophical conceptualization of the basic ideas of ancient spiritual culture, the identification of the semantic diversity of key concepts, their historical word forms, and the cultivation of invariant philosophical meanings. The etymological analysis of the concepts made it possible to reveal their historical sources, to define the space of actualization (ancient culture), various forms of existence, and synonyms. This, in turn, debunks the “myths” and stereotypes of everyday thought that the ideas outlined in the article are exclusively the privilege of the eastern branch of human culture. Ancient culture presented a number of different contents of terms, allowed to reveal the semantic dimensions of their existence and essence, and outlined further vectors of their interpretations.

Key words: concept, idea, embodiment, stereotypes, spirituality, culture.